

KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

Aliyeva Mahinabonu Amirqul qizi

TerDU I-bosqich magistranti

aliyevamahinabonu@gmail.com

+998950384901

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kognitiv tilshunoslikning dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Xususan, til va tafakkur munosabati, kognitiv semantika, kognitiv tilshunoslikning boshqa fanlar bilan integratsiyasi hamda antropotsentrik paradigma masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, konsept, tafakkur, kognitiv semantika, metafora, freym, antropotsentrik paradigma, integratsiya, protatip, til.

Kognitiv tilshunoslik XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan bo‘lib, tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganishga qaratilgan ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalish antroposentrik paradigma asosida rivojlanib, tilni inson ongining mahsuli sifatida talqin qiladi.

Bugungi kunda kognitiv tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri — til va tafakkur munosabatini aniqlashdir. Til faqat aloqa vositasi emas, balki insonning dunyoni anglash, kategoriyalash va konseptualizatsiya qilish vositasidir. Kognitiv yondashuvga ko‘ra, inson borliqni til orqali emas, balki ongida shakllangan konseptual tizim orqali idrok etadi va til ana shu tizimning tashqi ifodasidir. Shu ma’noda til — bu tafakkurning “oynasi” emas, balki uning faol mexanizmlaridan biridir. Bu fikrni mashhur olimlar George Lakoff va Mark Johnson o‘zlarining metafora nazariyasida asoslab bergan. Ularning ta’kidlashicha, inson tafakkuri metaforik xarakterga ega bo‘lib, biz abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar

asosida tushunamiz¹. Demak, kognitiv tilshunoslikda til va tafakkur o‘rtasidagi munosabat quyidagicha talqin qilinadi: til — tafakkurning ifodasi emas, balki uning tarkibiy qismi, tafakkur konseptual tizim orqali amalga oshadi, til ushbu tizimni modellashtiradi, kodlaydi va namoyon qiladi.

Yana bir dolzarb masala — kognitiv semantika va uning vazifalaridir. Kognitiv semantika til birliklarining nafaqat shakliy, balki mazmuniy va konseptual asoslarini o‘rganadi. U til orqali ifodalangan ma’no ortidagi bilim strukturalarini aniqlashga xizmat qiladi. An’anaviy semantika so‘z ma’nosini lug‘aviy yoki struktur jihatdan o‘rganishga qaratilgan bo‘lsa, kognitiv semantika ma’noni inson ongidagi bilimlar tizimi bilan bog‘liq holda tahlil qiladi. Kognitiv semantikada: ma’no — bu faqat til birliklariga xos xususiyat emas, u inson tajribasi, madaniyati va bilimlari bilan bog‘liq.

Kognitiv semantikada yana bir muhim tushuncha — kategoriyalash. Inson borliqni turkumlarga ajratish orqali anglaydi. Bu jarayon til orqali mustahkamlanadi. Masalan, “qush” kategoriyasi aniq biologik belgilar bilan emas, balki inson tasavvuridagi “uchuvchi jonzot” prototipi bilan belgilanadi. Shu jihatdan kognitiv semantika konseptlarning shakllanishi va tuzilishi, freym nazariyasi, til va tajriba o‘rtasidagi bog‘liqlik va boshqa bir qancha dolzarb masalalarni o‘rganadi.

Zamonaviy ilm-fanning asosiy xususiyatlaridan biri — fanlararo integratsiyadir. Kognitiv tilshunoslik ham boshqa ko‘plab fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda.

Kognitiv tilshunoslik psixologiya bilan chambarchas bog‘liq. Chunki til insonning bilish jarayonlari — xotira, idrok, diqqat va tafakkur bilan bevosita aloqador. Psixolingvistika tilni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonlarini o‘rganadi.

Neyrolingvistika tilning miya faoliyati bilan bog‘liqligini o‘rganadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, til birliklari miyada alohida markazlarda

¹Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By.* –Chicago, 1980.

emas, balki murakkab tarmoqlar orqali qayta ishlanadi. Bu esa kognitiv yondashuvni yanada mustahkamlaydi.

Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik kognitiv tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Har bir til o'ziga xos konseptosferaga ega bo'lib, unda milliy qadriyatlar aks etadi. Masalan, "mehmondo'stlik" konsepti o'zbek madaniyatida alohida o'rin tutadi.

Bugungi kunda kognitiv tilshunoslik sun'iy intellekt bilan integratsiyada yangi bosqichga chiqmoqda. Tabiiy tilni qayta ishlash, semantik tahlil va mashina tarjimai kabi yo'nalishlarda kognitiv modellardan foydalanilmoqda. Bu jarayonda inson tafakkurini modellashtirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Kognitiv tilshunoslik gnoseologiya va ontologiya bilan ham uzviy bog'liq. Til orqali inson borliqni qanday anglaydi, haqiqatni qanday tasavvur qiladi — bu savollar falsafiy va lingvistik yondashuvlar kesishgan nuqtada o'rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv tilshunoslik bugungi kunda tilshunoslikning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yo'nalish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv tilshunoslik tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi, uning dolzarb masalalari til va tafakkur munosabati, kognitiv semantika hamda fanlararo integratsiya bilan bevosita bog'liqdir. Til inson ongidagi konseptual tizimning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi va u orqali inson borliqni anglaydi, kategoriyalaydi hamda baholaydi. Kognitiv semantika esa ma'noni inson tajribasi va bilimlari bilan bog'liq holda talqin qilib, tilshunoslikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya kognitiv tilshunoslikning imkoniyatlarini kengaytirib, uni zamonaviy ilm-fanning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov Sh. Kognitiv lingvistika. – Toshkent, 2006.
2. George Lakoff, Mark Johnson. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980.

3. <https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz>
4. <https://scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/1219>
5. <https://sunshine-aeb.uz/index.php/current/article/view/116>